

«Il plü jent füss i eir eu culs sudats»

Illa nouva seria da la EP/PL «La müdada dal temp» vegnan a pled persunas chi portan la savüda da temps passats in sai. Üna tala persuna es Claudio Vital da Sent. L'hom da 94 ons quinta da si'infanzia dürant la guerra, dal partir e tuornar e dad üna vita sco cheu d'posta in seis cumün.

FADRINA HOFMANN

Che stupenda vista cha Claudio Vital ha davent da si'abitaziun i'l center da Scuol. El vezza ün panorama da muntogna, il god chi's preschainta in culuors d'utuo ed il minz istoric da Scuol. E listess nu vess Claudio Vital mai bandunà «seis» Sent schi vess dat üna simila abitaziun adattada per persunas attempadas eir là. Claudio Vital es nat a Sent dal 1931, ha frequentà las scoulas da cumün, ed es lura i per duos ons e mez a San Galla a la scoula chantunala da traffic, quai d'eira la premissa per entrar sco giarsun da büro pro la Posta. El giarsunadi ha'l fat a Bad Ragaz, Puntaschigna e Scuol. Sco aspirant vess l'Engiadinais stuvü i per ün on illa Svizra francesa, mo là til haja plaschü talmaing bain ch'el es restà bod tschlin ons.

Lura es dvantada libra la piazza sco cheu d'posta a Sent. «Id es stat ün grond cumbat intern sch'eu dess tuornar o nügli», s'algora'l. A la fin han buns pluoders, ils bels bals e la chatscha convint al giuvnot da tuornar in patria. E là è'l restà sia vita intera, ha maridà e fundà famiglia, ha lavurà fin dal 1994 sco cheu d'posta a Sent, ha surtut caricas i'l cussagl cumünal, cussagl da vaschins, cussagl da baselgia ed es stat fin avant quatter ons dürant passa 40 ons archivar da Sent. El ha perfin scrit üna cronica da famiglia e preschainta amo hoz referats cun temas istorics al Café Rumantsch ed als inscuters da la Pro Senectute.

Üna schiatta veglia da Sent

Claudio Vital ha retscherschà l'istorgia da sia famiglia chi'd es documentada fin inavò dal 1400. Ils Vitals derivaivan da la Val d'Uina, dad Uina Dadaint. Seis antenats d'eiran paur, mugliners, possessuors da resgias e marchadants da laina a Sur En. «Meis tat nu laiva cha seis figls emigraivan per dvantar pastiziers o commerciants, el d'eira da l'avis cha quai promouva be noschs vizis e chastördà, uschea ha'l pisserà cha seis uffants hajan ün'existenza in patria», quinta Claudio Vital.

Davo la Prüma guerra mundiala es gnü translocà il muglin a Sent, daspö il 1916 daiva electricità in cumün e cul muglin electric as pudaiva moller tuot on. Cur ch'ün nouv muglin es gnü fabrichà dal 1938 d'eira quai da-fatta il muglin pitschen il plü modern dal chantun. Pairs da tuot l'Engiadina Bassa fin a Zuoz gnivan cun lur gran a Sent per far farina. Il bazegner, il bap ed il barba lavuraivan là sco mugliners.

La famiglia abitaiva illa chasa güsta survart e vaiva amo üna pitschna pauparra e 5,5 hectaras fuond. «Povers nu d'eiran meis genituors, ma gleud spargnuossa, bod ranvera» quinta Claudio Vital. Luxus o vacanza nu daiva per el e sias duos sour.

Claudio Vital s'ha adüna interessà pell'istorgia locala, ha scrit üna cronica da famiglia e preschainta amo adüna referats cun temas istorics a Café Rumantsch e pella Pro Senectute. fotografia: Fadrina Hofmann

Fascinà da la mobilisaziun

Üna da las prümas algordanzas da Claudio Vital es quella da l'auto da posta chi gniva aint dal Tirol e passaiva tras Sent. «Dal 1938 ha müdà la culur gelga sün cotschen, i d'eira scrit sü «Deutsche Reichspost» ed il schofför vaiva sü ün chapè sco ün admiral», quinta'l. El s'algora eir bain dal di da la mobilisaziun als 1. settember dal 1939. «Eu n'ha accumpagnà a meis bap our in Plaz la daman a las set, tuot ils homens d'eiran cun turnister, cun schluppet a güvè, in tuot 48 homens da Sent. A mai plaschaiva uschè bain da verer a quists sudats, il plü jent füssa i eir eu cun els».

Ün auto da posta haja lura chargià aint als homens e tils manà a la staziun a Scuol e da là davent a Lavin, Susch e Zernez. «Il di davo suna gnüts per 40 chavagls chi vaivan secutàr plü militar e quels han ils giuvnots da 16 fin 20 ons gnü da manar a las truppas», quinta Claudio Vital. El s'algora eir cha ün pèr dis avant la mobilisaziun d'eira ida la mamma insemel cul figl ed ün charin a cumprar aint reservas in butia da Plaz, tanter oter üna chaista da spaghets, üna bomba quadrata cun aint öli da cuschin e divers tocs da savun «Sunlight».

Ils uffants vaivan da lavurar

Sent d'eira quella jada ün cumün cun butias, posta, scoula, duos bacharias, chascharia, duos furnaries, e quai adonta cha bod tuot las familgas vaivan üna pauparra e produaivan tuot svesa. Dal 1939, cur cha Claudio Vital es rivà in seguonda classa, ha cumanzà la scoula pür als 1. november causa mancanza da magisters ed eir perquai cha la scoula daiva alloggi ad üna cumpagnia militar.

«Dürant la guerra crodaiva oura minchatant la scoula per duos eivnas o daplü perquai chi mancaivan magisters, otras jadas gnivan missas insemel clasas», quinta Claudio Vital. Ultra da quai vaivan ils uffants da güdar daplü in stal-

la e sül fuond perquai chi mancaivan ils homens. Il pitschen vaiva da bavar e pavlar la bescha, i cul lat, güdar in chadafö. Mincha di davo giantar giaiva'l ad annunzchar als paur cur cha lur farina d'eira perderta. «Dürant la guerra gniva implantà uschè bier chi mollaivan fin 70 tonnas gran in ün inviern», quinta'l.

Cun telemarc da casü giò

In dumengia davomezdi vaivan ils uffants liber e quel temp passantaivan Claudio Vital e seis pluoders illa natüra. Far chamonnas aint il god, i pro l'En a verer a pes-char o i a spass cul chan da chatscha dal meidi da cumün Men Bazzell. «Minchün straiva vi da la manastira, povra bes-cha». Minchatant faivan ils mats eir schmaladiziuns. D'inviern daiva jousladas fin a Crusch o skiadas davent dal Cuvel da l'iva fin in cumün – cun telemarc da casü giò.

Eir las üsanzas gnivan celebradas: Chalandamarz, il gir da masclas in tuorn cumün ingio chi's faiva lumparias, cuvits cul pop da naiv in Plaz. A Pasqua rodlaivan ils uffants övs in chanaals chavats illa prada ed als 1. avuost giavian ils pitschens uffants cun lampiuns, quels plü gronds cun zurplins bengals e la giuventüm faiva ils fös i'ls ots.

Rivalitats cun quels da Scuol

Apaina cha Claudio Vital d'eira ourd'scoula ha'l tut part als bals in differents cumüns. «Mia sour Babina vaiva decis ch'eu stopcha savair ballar per nu dvantar ün da quels salams chi sta be vi da la maisa davant la biera, uschea ch'ella ha muossà a mai a ballar in piertan», quinta'l. Bellas algordanzas ha'l impustüt dals bals a Ramosch o eir illa sala da bal a Chauennas. Cun quels da Scuol nu gniva la giuventüm da Sent percenter oura bain. «Quels vaivan l'impreschiun dad esser superiors a no», declera il Sentiner. Fin pro'l cunfin da cumün as giaiva e's baruffaiva per centimeters cun quels da Scuol. «Cul

stecal daivna ün a tschel sülla s-charpa schi gniva surpassà il cunfin».

«No nu d'eiran chatschaderuns»

La paschiun pella pes-cha e la chatscha ha Claudio Vital da seis vaschin Clot Pua. Quel giaiva jent in muntogna e nu vaiva cumpagnia, uschea ch'el pigliaiva jent cun sai al vaschin davo cha quel vaiva gnü desch, indesch ons. «No vain fat bellas gitas, cun posas cun tè da menta our da la gamella e brassar champüerch sur il fö». Il vaschin haja eir semnà il sem pella chatscha. Plü tard ha fat Claudio Vital las plü bellas gitas cun seis pluoder Men Lansel. «No d'eiran mincha di in ün oter lö e vezzaivan eir bes-chas, mo no nu d'eiran ils chatschaderuns», disch el riond. Eir la vita da chammona ha'l giödiu cun sia duonna, famiglia ed amis.

Da dvantar mugliner e paur nu d'eira ingün'opziun per Claudio Vital. Raps per far gimnasi e stübgjar giurispudenzia nu d'eiran avantman. Seis bap til ha cusglià dad i pro la ferrovia, «là hast üna paja güra e dafatta üna pensiun». Il viadi a San Galla per far l'examen d'admissiun a la scoula chantunala da trafic ha fat il giuvnot sulet – seis prüm viadi in tren insomma. Seis cumponi-maint davart l'on dals silips in Engiadina ha para persvas, il giuvnot es gnü acceptà pella scolaziun. Allogi ha'l chattà privat pro üna duonna veglia chi daiva a fit stanzas, in tuot a quatter giuvnots. Culs duos Vallais e'l Turgovais haja'l passantà ün flot temp, disch Claudio Vital. Seis cumpogns til hajan surmanà dad i pro la Posta e na pro la ferrovia.

Cul «käfer» a la Riviera

A chasa giaiva l'Engiadinais be dürant vacanzas. «Il prüm giaiva mincha di a la staziun a verer cur chi gess ün tren», s'algora'l. Davo il giarsunadi, dürant seis temp in Svizra francesa, es l'incre-schantüm lura svanida dal tuot. El ha fat l'examen pella direcziun, ha lavurà in desch differentas filialas, ha imprisais

bain frances ed inglais e vis ed imprisais üna pruna. Cul grà da sergent ha'l fat militar in üna cumpagnia da radio-telefonica. E ses mais è'l stat in Ingilterra in üna scoula da lingua. Tuornà in Engiadina è'l ün zich eir pervi dals genituors chi dovraivan agüd. La mamma ha scrit ad el apaina cha la piazza pro la posta a Sent es gnüda libra. Tenor il figl vaiva la mamma però impustüt temma ch'el marida «ad üna cun lefs cotschens ed unglas cotschnas chi nu sa gnanca far ün caffè».

A la fin ha'l maridà ad üna duonna cun ragischs a Sent. A Meta vaiva'l imprisais a cugnuescher fingià cur ch'ella d'eira mattina, ma perquai ch'ella d'eira ot ons plü giuvna e la famiglia d'eira ida davent da Sent, as vaivna pers our dals ögls. Pür dürant las visitas da la duonna giuvna pro sia nona a Sent s'han ils giuvens darcheu inscuntrats – e lura inamurats pro üna jouslada. La patenta da l'auto ha fat Claudio Vital per surtout sfidas da la direcziun. Cul prüm agen «käfer» es i il pèrin in viadi da nozzas fin a la Riviera.

Duos uffants sun nats, ün mat ed üna matta. «Per l'educaziun d'eira respunsabla la duonna, per l'instrucziun eu», disch Claudio Vital. Il bap controllaiva las lezchas e sustgnaiva pro'l imprendner. Claudio Vital es superbi cha tuots duos uffants han fat in lur vita da creschüts carriera, il figl sco advocat e la figlia sün ün post süil prüm plan d'üna banca gronda.

Ün paket lindornas per express

Ses dis l'eivna d'eira la posta a Sent averta. «La lavur d'eira fich variada», quinta Claudio Vital. Sco manigestiun sortiva el la posta pella «Bahnpost» a Scuol, e quella pel postin e las chaschellas a Sent. El d'eira qua pella clientella al fanestrigl, faiva la contabilità, scriveiva aint chartas e paquets, pigliaiva incunter pajamaints, pajaiva oura raps, tramettaiva valischs per giasts, vendaiva bigliets per posta e ferrovia, ed uschè inavant.

Vi dad ün «paket interessant» s'algora-dal'amo hoz. Uffants vaivan manà üna trocla per trametter express ad ün hotel a San Murezzan. Il di davo ha surgnü il cheu d'posta ün telefon ch'el possg gnir a elegir insemel, cha tuot il büro saja plain lindornas. Las lindornas vaivan rus tras il chartun e ruina l'affar dals uffants. Las lindornas sun gnüdas tramissas inavò a Sent.

Talas istorgias savess Claudio Vital quintar amo bleras. Sia memoria es eccellente. «Eu n'ha gnü üna buna vita, cun relaziuns normalas in famiglia ed üna fich buna duonna», disch el. Daspö cha sia duonna es morta avant duos ons viva'l sulet ill'abitaziun a Scuol. Sia figlia telefona mincha saira, ed el va üna jada l'eivna a giantar pro seis figl e quinta plain superbogia da sias duos abiadias. L'hom da 94 ons desch: «I dà mumaints i'ls quals eu pondersch che ch'eu n'ha fat dal bain e che nügli, ma eu stögi esser grat per mia sandà ed eu giöd il bel mincha di».

Claudio Vital cun sia sour plü veglia, a Chalandamarz cun costüm appenzellais e cun sia duonna barmöra Meta.

fotografias: archiv da famiglia Claudio Vital